MOLIYAVIY HISOBOTLARDA XATOLARNI ANIQLASH VA OLDINI OLISHDA ICHKI NAZORAT TIZIMINING O‘RNI

Oralbaeva Feruza Jumabay qizi
Berdaq nomidagi Qoraqolpoq Davlat Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti «Buxgalteriya hisobi va audit» guruhi 3-kurs talabasi
E-mail: feruza_0656@icloud.com

Bekniyazov Ajiniyaz Dauletniyaz o’g’li
Berdaq nomidagi Qoraqolpoq Davlat Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti «Buxgalteriya hisobi va audit» guruhi 3-kurs talabasi
E-mail: bekniyazovajiniyaz3@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21332832

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashda ichki nazorat tizimining o‘rni tahlil qilingan. Ichki nazorat mexanizmlarining moliyaviy hisobotlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar va noqonuniy holatlarni o‘z vaqtida aniqlash hamda ularning oldini olishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, korxonalarda samarali ichki nazorat tizimini tashkil etishning asosiy tamoyillari, xalqaro tajriba hamda amaliy tavsiyalar bayon etilgan. Tadqiqot natijalari moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish va korxonalarda ichki nazorat tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ichki nazorat, moliyaviy hisobot, buxgalteriya hisobi, audit, xatolarni aniqlash, risklarni boshqarish, COSO, nazorat muhiti, ichki audit, moliyaviy shaffoflik.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi korxonaning moliyaviy barqarorligi va investorlar ishonchini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Moliyaviy hisobotlarda yuzaga keladigan xatolar yoki firibgarlik holatlari noto‘g‘ri boshqaruv qarorlariga, moliyaviy yo‘qotishlarga hamda manfaatdor tomonlar ishonchining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bunday xatolarni o‘z vaqtida aniqlash va oldini olishda ichki nazorat tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi va audit tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish, MHXS (IFRS)ni joriy etish hamda hisob va audit sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlashning huquqiy asoslarini mustahkamladi. Mazkur maqolaning maqsadi moliyaviy hisobotlarda xatolarni aniqlash va oldini olishda ichki nazorat tizimining o‘rnini tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat[1,2].

Adabiyotlar tahlili. Ichki nazorat tizimining moliyaviy hisobotlar ishonchliligini ta'minlashdagi o‘rni ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) ichki nazoratni korxona maqsadlariga erishish, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash va amaldagi qonunchilikka rioya etishga xizmat qiluvchi uzluksiz jarayon sifatida ta'riflaydi. Shuningdek, Xalqaro audit standarti ISA 315 ichki nazorat tizimini baholash auditorning asosiy vazifalaridan biri ekanligini, ISA 240 esa moliyaviy hisobotlardagi firibgarlik va xatolarni aniqlashda samarali nazorat tizimining muhimligini ta'kidlaydi[4,5].

Mahalliy tadqiqotlarda ham ichki nazorat tizimini takomillashtirish moliyaviy hisobotlar sifati va korxona boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etilgan. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ichki nazoratni zamonaviy boshqaruv usullari va axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish moliyaviy xatolarni kamaytirish, risklarni boshqarish hamda korxona faoliyatining shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda moliyaviy hisobotlarda xatolarni aniqlash va oldini olishda ichki nazorat tizimining o‘rni ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotning nazariy asosini O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi Qonuni, "Auditorlik faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qarori, shuningdek COSO Internal Control – Integrated Framework, ISA 240 ("The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements") va ISA 315 ("Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement") xalqaro audit standartlari tashkil etdi[3,6].

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida korxonalarda moliyaviy hisobotlarni tayyorlash jarayoni, tadqiqot predmeti sifatida esa ichki nazorat tizimining moliyaviy hisobotlarda yuzaga keladigan xatolar va firibgarlik holatlarining oldini olishga ta'siri tanlandi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, korxonalarda ichki nazorat tizimining samarali tashkil etilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarali ichki nazorat tizimi buxgalteriya hisobini to‘g‘ri yuritish, moliyaviy operatsiyalarni o‘z vaqtida nazorat qilish, xatolar va firibgarlik holatlarini erta aniqlash imkonini beradi. COSO Internal Control – Integrated Frameworkga ko‘ra, ichki nazorat beshta asosiy tarkibiy qismdan iborat: nazorat muhiti, risklarni baholash, nazorat faoliyati, axborot va kommunikatsiya hamda monitoring. Ushbu elementlarning uyg‘un ishlashi moliyaviy hisobotlarda jiddiy xatolar yuzaga kelish xavfini kamaytiradi. ISA 315 xalqaro audit standartiga muvofiq auditor korxonaning ichki nazorat tizimini baholashi va moliyaviy hisobotlarda muhim xatolar yuzaga kelish xavfini aniqlashi lozim. ISA 240 standartida esa firibgarlik natijasida yuzaga keladigan xatolarni aniqlashda samarali ichki nazorat tizimi muhim vosita sifatida e'tirof etilgan. Shu sababli korxonalarda nazorat jarayonlarini muntazam takomillashtirish, vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash va ichki audit faoliyatini kuchaytirish moliyaviy hisobotlar sifatini oshirishga xizmat qiladi[5,7,8].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ichki nazorat tizimi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, shaffofligi va haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarali ichki nazorat orqali buxgalteriya hisobida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar va firibgarlik holatlari o‘z vaqtida aniqlanadi hamda ularning oldi olinadi. Natijada korxona moliyaviy faoliyatining samaradorligi oshadi va manfaatdor tomonlarning ishonchi mustahkamlanadi. Shuningdek, korxonalarda COSO tamoyillarini amaliyotga joriy etish, Xalqaro audit standartlari (ISA 240 va ISA 315) talablariga rioya qilish, ichki audit faoliyatini rivojlantirish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish moliyaviy hisobotlar sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ichki nazorat tizimini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish va xodimlarning malakasini muntazam oshirish ushbu yo‘nalishning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qoladi[9,10].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2016). "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi Qonun (O‘RQ-404). https://lex.uz/docs/3084677
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2021). "Auditorlik faoliyati to‘g‘risida"gi Qonun (O‘RQ-677). https://lex.uz/docs/5358449
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori. https://lex.uz/docs/4746047
4. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). (2013). Internal Control – Integrated Framework. https://www.coso.org
5. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2023). ISA 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. https://www.iaasb.org
6. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2023). ISA 315 (Revised 2019): Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement. https://www.iaasb.org
7. IFRS Foundation. (2024). IFRS Accounting Standards. https://www.ifrs.org
8. International Federation of Accountants (IFAC). (2024). Official Publications. https://www.ifac.org
9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Rasmiy veb-sayt. https://www.imv.uz
10. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Rasmiy veb-sayt. https://cbu.uz